

Σχέδιο 1. Χάρτης της Ανατολίας με τις κυριότερες νεολιθικές θέσεις. Οι τριγωνικές ενδείξεις αναφέρονται στις ανασκαμμένες θέσεις.

Η ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΤΟ ΛΙΚΝΟ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ* Νέες ανακαλύψεις

Mehmet Özdoğan & Nezhir Başgelen
(επιμελητές έκδοσης)
Arkeoloji Ve Sanat Yayınları
Ancient Anatolian Civilizations Series: 3
Istanbul 1999

Νίκος Ευστρατίου
Αναπληρωτής Καθηγητής Προϊστορικής Αρχαιολογίας
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Είναι πραγματικά μεγάλη χαρά να έχει κανείς στα χέρια του ένα τόσο ενδιαφέρον αρχαιολογικό βιβλίο, όπως αυτό που οι εκδότες του μου ζήτησαν να παρουσιάσω στην ελληνική αρχαιολογική κοινότητα¹. Οι λόγοι είναι πολλοί. Κατ' αρχήν, είναι η πρώτη φορά που οι Έλληνες προϊστοριολόγοι έχουν στη διάθεσή τους ένα βιβλίο το οποίο αναδεικνύει (σύντομα, αλλά τεκμηριωμένα με ανασκαφικές πληροφορίες, σχέδια και φωτογραφίες) τις τελευταίες ανασκαφικές έρευνες σε μια σειρά από τις πιο σημαντικές προϊστορικές θέσεις της Τουρκίας που, αν και τόσο κοντινή γεωγραφικά στον ελλαδικό χώρο, δεν μας είναι όσο θα 'πρεπε γνωστές οι τόσο σημαντικές ανασκαφικές δραστηριότητες στο έδαφός της. Αν μάλιστα σκεφθεί κανείς και τη γενετική, για πολλούς, συνάφεια πολλών παράλληλων πολιτισμικών φαινομένων στις δύο περιοχές, όπως η αρχή της Νεολιθικής εποχής, μια τέτοια γνώση γίνεται επιτακτική και απαραίτητη. Ένας άλλος λόγος είναι η ολοένα μεγαλύτερη σημασία που αποκτά η πρώτη προϊστορία του χώρου της Ανατολίας² για την περιγραφή και την κατανόηση ενός από τα πιο σημαντικά επεισόδια πολιτισμικής αλλαγής που σημάδεψαν τις ανθρωπίνες κοινωνίες τις τελευταίες χιλιετίες, αυτού "της αρχής του νεολιθικού παραγωγικού σταδίου" (σχ. 1). Υπό αυτή την έννοια, νομίζω ότι δικαιολογείται απόλυτα και ο υπότιτλος του βιβλίου (*Το λίκνο του πολιτισμού*).

Όπως όλες οι εποχές "μετάβασης", έτσι και το πέρασμα στη Νεολιθική – μια περίοδος που ξεκινάει χρονικά γύρω στο 10.000 π.Χ. και διαρκεί, μέχρι να ολοκληρωθεί στα βασικά της χαρακτηριστικά, επί δύο τουλάχιστον χιλιετίες – έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον για τη μελέτη και την κατανόηση των διαδικασιών που οδήγησαν τις μετακινούμενες παλαιολιθικές τροφολεκτικές και κυνηγετικές ομάδες στη δημιουργία των πρώτων μόνιμων γεωργοκτηνοτροφικών κοινοτήτων, με όποιες αλλαγές αυτό συνεπάγεται για το επίπεδο της οικονομίας, της κοινωνίας, της τεχνολογίας αλλά και της ιδεολογίας. Η σημασία των τελευταίων αρχαιολογικών ανακαλύψεων στην Τουρκία, που περιγράφονται στο βιβλίο, έγκειται στο γεγονός ότι με αυτές αναθεωρούνται, ή τουλάχιστον επανατοποθετούνται, μερικές από τις βασικότερες θεωρίες και ιδέες που κυριάρχησαν για πολλές δεκαετίες ανάμεσα στους προϊστοριολόγους σχετικά με τους χώρους όπου αυτά τα φαινόμενα του "πέρασματος" πρωτοεκδηλώθηκαν³, και από εκεί σταδιακά εξαπλώθηκαν στις υπόλοιπες περιοχές, όπως επίσης και για τα χαρακτηριστικά αυτών των εξελίξεων. Έτσι, τα μοναδικά σε ποιότητα και ποσότητα νέα ευρήματα, τα κυριότερα από τα οποία εκτίθενται στο δίτομο αυτό βιβλίο, όχι μόνο ως κείμενο αλλά κυρίως ως φωτογραφικό υλικό, προσφέρουν την αφορμή, ή καλύτερα δίνουν τη δυνατότητα, για μια ουσιαστικά νέα σύνθεση των πολιτισμικών χαρακτηριστικών της περιόδου.

Ένας επιπρόσθετος λόγος που, κατά τη γνώμη μου, κάνει το βιβλίο αυτό ιδιαίτερα ξεχωριστό, έχει σχέση με τη μοναδική μνημειακότητα των προϊστορικών ευρημάτων που παρουσιάζονται, πολλά από τα οποία έρχονται να ανατρέψουν παγιωμένες προσλαμβάνουσες τόσο για την "αισθητική" της εποχής όσο και, προπαντός, για την ένταξή τους σ' ένα πολιτισμικό σύστημα που τα δημιούργησε, τα αναπαρήγαγε, αλλά, κυρίως, τα δικαιολόγησε⁴.

Η έκδοση του βιβλίου *Η Νεολιθική της Τουρκίας*, που επιμελήθηκαν οι M. Özdoğan και N. Başgelen και παρουσιάζεται εδώ, σκοπό έχει από τη μια να καλύψει αυτές τις νέες ανασκαφές ευρηματολογικά και από την άλλη να διαγράψει και να συνθέσει, έτσι και επιγραμματικά, τις ουσιαστικές αλλαγές που τα νέα στοιχεία προωθούν για την κατανόηση του συνόλου φαινομένου της μετάβασης από το κυνηγοθηρευτικό στο γεωργοκτηνοτροφικό στάδιο και την εμφάνιση των πρώτων οργανωμένων οικισμών.

Αυτό που τελικά αποδεικνύεται καταλυτικό για την αναβάθμιση των αρχαιολογικών γνώσεων της περιοχής είναι η πληθώρα των επίσημων ερευνών που πραγματοποιήθηκαν στα πλαίσια σωστικών παρεμβάσεων με αφορμή την κατασκευή μεγάλων φραγμάτων στις περιοχές του Άνω Ευφράτη στη νοτιοανατολική Τουρκία, αλλά και στην κεντρική Ανατολία. Ιδιαίτερα στον νοτιοανατολικό χώρο πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένες επιφανειακές έρευνες από ομάδες Τούρκων και ξένων αρχαιολόγων, στη διάρκεια των οποίων εντοπίστηκαν νέες θέσεις, ένας αριθμός από τις οποίες άρχισαν να ανασκάπτονται από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 αλλά

κυρίως στη διάρκεια του 1990.

Στις 236 σελίδες του βιβλίου συμμετέχουν δεκαεπτά συγγραφείς, που κάνουν άμεση ή έμμεση αναφορά σε πάνω από είκοσι τέτοιες αρχαιολογικές έρευνες και ανασκαφές στην Ανατολία (σχ. 1). Από τα βασικά προσόντα του τόμου είναι, πρώτον, ότι σ' αυτόν περιλαμβάνονται, άλλοτε με μεγάλωτην πληρότητα και άλλοτε ενδεικτικά, όλες οι πρόσφατες μεγάλες ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν στον πραγματικά εκτεταμένο χώρο της Ανατολίας, καλύπτοντας περιοχές με διαφορετικά περιβαλλοντικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Έτσι, οι παραποτάμιες περιοχές του Τίγρη και του Ευφράτη, οι κοιλάδες του Ταύρου και του Αντι-Ταύρου, οι πεδιάδες των κεντρικών υψίπεδων, οι λιμένες της βορειοδυτικής Τουρκίας, αλλά και οι περιοχές γύρω από τη θάλασσα του Μαρμαρά, περιγράφουν αρχαιολογικά διαφορετικές πολιτισμικές εκδόσεις των νεολιθικών εξελίξεων της Ανατολίας από τις αρχές της 11ης χιλιετίας π.Χ.

Ένα δεύτερο ουσιαστικό στοιχείο είναι ότι οι αναφορές στις θέσεις αυτές, οι περιγραφές των ευρημάτων αλλά και οι απόπειρες ανασύνθεσης των αρχαιολογικών δεδομένων τους γίνονται από τους ίδιους τους ανασκαφείς των θέσεων και τους ειδικούς επιστήμονες που μελέτησαν τις επιμέρους κατηγορίες του υλικού. Οι ελλείψεις που θα μπορούσε κανείς να εντοπίσει εδώ αφορούν κυρίως την απουσία εξειδικευμένων μελετών που συνήθως φωτίζουν κρίσιμες πλευρές αυτής της αναπαράστασης (περιβάλλον, ζωοαρχαιολογία, κ.λπ.). Αυτό άλλωστε ανα-

Σχέδιο 2. Ασκήλι Ηόυγκ.
Γενικό πλάνο του οικισμού.

γνwrίζεται και από τους ίδιους τους επιμελητές του τόμου και αποδίδεται στο γεγονός ότι πολλές από αυτές τις εξειδικευμένες έρευνες δεν έχουν ακόμη ολοκληρωθεί.

Το τμήμα σημαντικό πρόβλημα του βιβλίου είναι ότι, χωρίς να προχωρεί στη διατύπωση μιας ολοκληρωμένης νέας συνθετικής πρότασης για τις προϊστορικές αλλαγές στο χώρο της Μ. Ανατολής – μια προσπάθεια που ακόμη παρουσιάζει πολλά κενά και χαρακτηρίζεται από ελλιπή έρευνα, όπως ουσιαστικά από την εισαγωγή ακόμη επιστημονικά ο Μ. Ozdoğan –, επιτρέπει στον αναγνώστη να διακρίνει μέσα από τα νέα αρχαιολογικά δεδομένα όλες εκείνες τις ποιοτικές παραμέτρους που, αργά ή γρήγορα, θα οδηγήσουν, κατά τη γνώμη μου, σε ουσιαστικές αναθεωρήσεις πολλών παλαιών απόψεων για την εμφάνιση του νεολιθικού σταδίου στην περιοχή.

Έτσι, αξίζει να σημειώσω κανείς και κάτι πολύ ιδιαίτερο. Είναι από τις ελάχιστες εκείνες περιπτώσεις που η εικονογράφηση ενός βιβλίου της προϊστορίας κατορθώνει να συνεισφέρει τόσο δυναμικά στη σαφήνεια του περιεχομένου του, αλλά και στην τεκμηρίωση των ερμηνευτικών προσεγγίσεων που αποτολμά. Σύνθετες αρχιτεκτονικές κατόψεις με ιερή ή κοσμική χρήση, που εμφανίζονται από την 9η ακόμη χιλιετία π.Χ., νέα οικοδομικά χαρακτηριστικά που υποκρύπτουν πρώιμες τεχνολογικές κατακτήσεις, όπως η πυροτεχνολογία, γλυπτά φυσικού μεγέθους σε τολμηρές αποδόσεις με σαφείς συμβολικές, λατρευτικές και κοινωνικές αναφορές, αγαλματίδια αλλά και μικροεπιτήματα, καταλαμβάνουν πάνω από διακόσιες συνολικά σελίδες του βιβλίου.

Σε ποιο βαθμό όμως τα νέα στοιχεία που παρουσιάζονται στο βιβλίο αυτό συνεισφέρουν στην ανοικτή ακόμη σήμερα επιστημονική συζήτηση για τις σημαντικές προϊστορικές εξελίξεις στον ευρύτερο χώρο της Μ. Ανατολής από την 11η μέχρι και την 7η χιλιετία π.Χ.; Όλες οι απόψεις για την αρχή της Νεολιθικής έχουν, ή τουλάχιστον θεωρούνταν μέχρι πρόσφατα ότι είχαν, συγκεκριμένα κοινά και σταθερά στοιχεία, όπως είναι η εμφάνιση στην ύπαιθρο μιας γεωγραφικά πυρηνικής περιοχής, όπου αποκλειστικά πρωτοεμφανίζεται το "πέρασμα" στον νεολιθικό

τρόπο ζωής (Levant, Συροπαλαιστίνη, Ζάγρος), η αποδοχή μιας ιδιότυπης διαδικασίας διάδοσης των νέων χαρακτηριστικών σε γειτονικές περιοχές (Ανατολία, Ελλάδα, Βαλκάνια), αλλά κυρίως η χρονική και απαιτική σχέση συγκεκριμένων κοινωνικοοικονομικών, τεχνολογικών και ιδεολογικών φαινομένων και χαρακτηριστικών, όπως είναι η σχέση μονιμότητας - μημειακής αρχιτεκτονικής - γεωργίας - συλλογικών συμβολικών εκφράσεων (λατρευτικά ιερά κ.λπ.).

Εδώ ακριβώς εντοπίζεται και το εξαιρετικό ενδιαφέρον του νέου βιβλίου. Πρόκειται για μια από τις σπάνιες εκείνες περιπτώσεις αρχαιολογικής αναζήτησης, όπου τα εντυπωσιακά περιγραφικά χαρακτηριστικά των ανασκαφικών ευρημάτων παρεμβάλλονται τόσο άμεσα στη διαδικασία της ερμηνείας στα πλαίσια της ιστορικής αναπαράστασης και κατανόησης πολιτισμικών φαινομένων. Νέα γεωγραφικά χώροι εμφανίζονται στο αρχαιολογικό προσκήνιο, αμφισβητώντας την αποκλειστικότητα ή τουλάχιστον τη χρονική πρωτοκαθεδρία συγκεκριμένων περιοχών. Νέα οικιστικά μεγέθη, υλικά αρχιτεκτονικής και τεχνικές, όπως εκτεταμένοι οικισμοί με σύνθετο αλλά ταυτόχρονα σταθερό στο χρόνο και τυποποιημένο πολεοδομικό ιστό, ύπαρξη "δημόσιων κτηρίων" και επιλεκτική χρήση ασβεστοκονιάματος ή μωσαϊκών, υπονοούν συγκεκριμένες κοινωνικοοικονομικές επιλογές και εμμόνες, που με τη σειρά τους ανατρέπουν τα υπάρχοντα ερμηνευτικά μοντέλα. Παραγωγικές πρακτικές, που παραδοσιακά συνδέονται με συγκεκριμένες μορφές κοινωνικοοικονομικής οργάνωσης – η τροφосυλλογή και το κυνήγι με εποχιακή ή ημι-μόνιμη εγκατάσταση, ενώ η γεωργία και η κτηνοτροφία με μονιμότητα κ.λπ.–, δεν φαίνεται να αποτελούν τον κανόνα, ή τουλάχιστον όλα δείχνουν ότι τέτοια φαινόμενα είναι πολύ πιο σύνθετα απ' ό,τι μέχρι σήμερα πιστευόταν. Άλλοτε πάλι, χώροι και αντικείμενα ειδικής χρήσης, ιερού ή κοσμικού χαρακτήρα, όπως ταφικά σύνολα με εκατοντάδες σκελετούς ή κρανία που βρέθηκαν σε θεμέλια κτηρίων, "ιερά" με εξαιρετικά προσηγμένη κατασκευή και διαρρύθμιση, θηριο- και ανθρωπομορφικές εικονογραφικές αποτυπώσεις, παρουσία γλυπτικής, προϋποθέτουν από την 8η ακόμη χιλιετία π.Χ. απρόσμενα σύνθετες μορ-

Εικ. 2. Çayönü. Άποψη κτηρίων με την ιδιόμορφη θεμελίωση "σχάρες", που χαρακτηρίζει και ολοκληρωτή τη δεύτερη φάση του οικισμού (Grill Phase). Οι πέτρινες "σχάρες" συνήθως καλυπτόταν με πλάκες ή δάπεδα από πηλό, όπου "πατούσε" η ελαφριά ανώδοξη από ξύλα και κλαδιά.

Εικ. 1. Hallan Çemi. Κυκλικό ημισφαιρικό "δημόσιο κτήριο", διαμέτρου 6 μ. περίπου, με πέτρινους πάγκους, πλατφόρμες και ιδιαίτερα επιμελημένο δάπεδο.

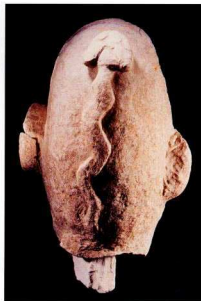
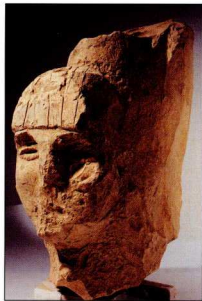

φές κοινωνικής οργάνωσης. Όλα αυτά τελικά δείχνουν μια πορεία παράλληλων γεγονότων, τα οποία βρίσκονται υπό συνεχή αναθεώρηση, όχι τόσο ως προς τη γενική αξιολόγηση τους όσο ως προς την ακολουθία τους, το ρυθμό και την έντασή τους (λ.χ., το φαινόμενο της "πρωτο-εξημέρωσης").

Ατυχώς δεν υπάρχει χώρος για να αναφερθεί κανείς αναλυτικά σε όλες τις αρχαιολογικές θέσεις που παρουσιάζονται στο βιβλίο. Η επιλογή που αναγκαστικά θα γίνει βασίζεται στη σημασία των οικισμών για την προβληματική που μόλις εξετέθη. Έτσι, φυσικό είναι να ξεκινηθεί κανείς από τα ανασκαφικά λείψανα του Hallan Çemi Teresi, ενός μικρού μόνιμου οικισμού της 9ης χιλιετίας π.Χ., του πρωιμότερου που έχει βρεθεί μέχρι σήμερα στην Τουρκία, και τον οποίο ο M. Rosenberg αποκάλυψε στις όχθες ενός παραπόταμου του Τίγρη (σχεδ. 1). Η αρχιτεκτονική του οικισμού είναι εντυπωσιακή, με μικρά πέτρινα κυκλικά σπίτια αλλά και μεγαλύτερα ημι-υπόγεια κτίσματα, ίσως δημόσιος χρήσης, με κράνια βουβαλίων που μάλλον ήταν καταπονήματα στους τοίχους (εικ. 1). Αυτό που εκπλησσει στην περίπτωση αυτή είναι η παρουσία "δημόσιων κτηρίων", οι θεομώ που αυτά υποκρίπτονται, και μάλιστα σε μια θέση της οποίας οι μόνιμα εγκατεστημένοι κάτοικοι ζούσαν κυρίως από το κτηνίγι και την τροφουσυλλογή, έχοντας μόλις αρχίσει να πειραματίζονται με την εξημέρωση των γουρουνιών.

Όλα τα στοιχεία που δειλά πρωτοεμφανίζονται στη θέση Hallan Çemi, κορυφώνονται στον γνωστό από τη δεκαετία του '60 οικισμό του Çayönü, λίγο δυτικότερα, ανάμεσα στον Τίγρη και τον Ευφράτη, στην περιοχή της Υρτα. Τα ευρήματα εδώ είναι εντυπωσιακά (εικ. 2). Η μικρή εγκατάσταση τροφουσυλλεκτών και κτηνικών (πρώτη φάση) του 8000 π.Χ. περνάει σταδιακά σε μια νεολιθική κοινότητα, που προσπαθεί να εξημερώσει τα πρώτα ζώα εμφανίζοντας δειλά κάποιες εξειδικευμένες δραστηριότητες (λ.χ. ανταλλαγές πρώτων υλών), ενώ εκδηλώνει και σύνθετες για την εποχή της λατρευτικές συνήθειες (δεύτερη φάση). Η κορύφωση έρχεται στην επόμενη, τρίτη φάση, οπότε και καταγράφονται οι αρχαιολογικές ενδείξεις μιας σύνθετης κοινωνικής οργάνωσης με προκαθο-

ρισμένα χωροοργανωτικά χαρακτηριστικά και ένα αυστηρό λατρευτικό τελετουργικό που διαδραματίζεται σε ειδικά "δημόσια" κτήρια (εικ. 3).

Η μεγάλη, ωστόσο, έκπληξη για την περιοχή παρουσιάστηκε στη δεκαετία του '80, όταν Γερμανοί αρχαιολόγοι εντοπίζουν και ανασκάπτουν μια σειρά από σημαντικότερες προϊστορικές θέσεις, όπως το Nevalı Çori και το Göbekli Tepe, που η ζωή τους ξεκινάει από την 8η χιλιετία π.Χ., τα χρόνια της λεγόμενης προκεραμικής Νεολιθικής Α (σχ. 1). Το Nevalı Çori ερχώριζει με τα εκπληκτικά αρχιτεκτονικά του εγρήματα, τα γλυπτά, τον εικονογραφικό τους κόσμο, τη σύλληψη και την εκτέλεσή τους, αλλά κυρίως για τους νέους ορίζοντες που ανοίγει στην ερμηνεία της οριζόδο. Πιο συγκεκριμένα, δύο μεγάλα κτίσματα ανήκουν σε "ιερά" και έχουν μνημειακά χαρακτηριστικά (εικ. 4), με κίνηση με ανάγλυφη διακόσμηση, κομμάτια γλυπτών που κάποτε θα πρέπει να ήταν τοποθετημένα σε διάφορες θέσεις μέσα στα κτήρια, όπως λ.χ. ένα γυναικείο κεφάλι με φίδι (εικ. 6), αλλά και άλλες, μεγάλου μεγέθους ανθρωπομορφικές γλυπτές αναπαράστασεις (εικ. 5).

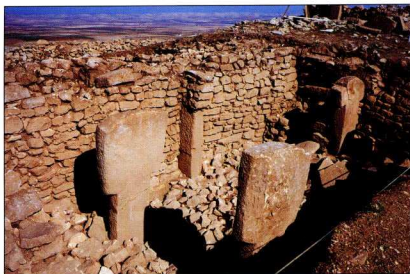

Εικ. 6. Nevalı Çori. Κεφάλι με φίδι από ασβεστόλιθο, ύψους 37 εκ.

Εικ. 5. Nevalı Çori. Το εμπρόσθιο τμήμα κολώνας με τη μορφή γυναικείου κεφαλού, ύψους 29 εκ.

Εικ. 3. Çayönü. Δύο διαφορετικές κατόψεις του "κτιρίου των κρانیων": η προγενέστερη κυκλική και η ορθογώνια, που προστέθηκε αργότερα. Οι ανασκαφές αποδεικνύουν ότι υπάρχουν και στήλες στο εσωτερικό του. Ως κύρια χρήση θεωρείται η απόθεση ξεκοπών κρانیων από δευτερογενείς τοιές στις κρήνες. Η σημασία του κτιρίου θα πρέπει να ήταν μεγάλη για την κοινωνική συγχυτή του οικισμού με τις ενδείξεις "λατρείας των νεκρών".

Εικ. 4. Nevalı Çori. Το "ιερό" III του οικισμού. Διακρίνονται οι αλληλεπλήρες φάσεις της κατασκευής και λειτουργίας του (ο πέτρινος πάγκος ανήκει στη δεύτερη περίοδο χρήσης). Διακρίνεται τμήμα ορθοστάτη, όπου, σύμφωνα με τον ανασκαφέα καθηγητή H. Haubtmann, βρισκόταν κάποιο λατρευτικό γάλαμα. Στο εσωτερικό του "ιερού", που ήταν καλυμμένο από ασβεστοκονίαμα και μωσαϊκό, βρισκόταν τουλάχιστον δεκατρείς περιμετρικές κολώνες, ενώ τμήματα γλυπτών βρέθηκαν βοημένα σε διάφορα σημεία του (βλ. εικ. 5 και 6).

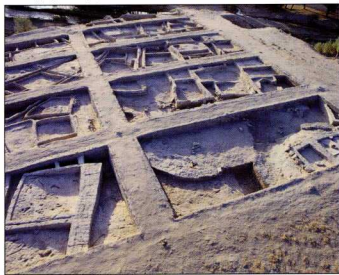

Εικ. 7. Göbekli Tepe.
Αποψη μεγάλου οικισμού με τέσσερις κολώνες σε σχήμα T, για τη στήριξη της στέγης, κάποιες από τις οποίες είχαν ανάγλυφη διακόσμηση.

Εικ. 8. Göbekli Tepe.
Πέτρινη κολόνα διακοσμημένη με τρεις μορφές ζώων σε κατακόρυφη διάταξη (αγελάδα, σκυλί και πουλί), που προέρχεται από ένα δεύτερο μεγάλο οικισμό. Ύψος 3,15 μ.

Εικ. 10. Ilipinar.
Το μεγάλο πλινθόκτοστο οικισμό του οικισμού που καταστράφηκε από φωτιά. Σώθηκαν όμως πολλά από τα ενδημίσιμα χωρίσματα του αλά και αποθήκευτικά πιάτριά, αγγεία και καλάθια.

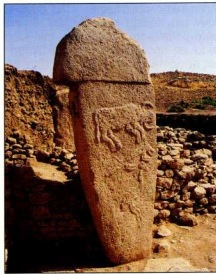
Εικ. 9. Aşikli Höyük.
Αποψη από τα πλινθόκτοστα σπίτια της αρχιτεκτονικής φάσης 2B, της δεύτερης περιόδου του οικισμού. Διακρίνονται εργαστήρια και απορριμματικοί χώροι.

Την ίδια εικόνα παρουσιάζει και ο γειτονικός οικισμός, το Göbekli Tepe, όπου η παρουσία "ιερών" εντυπωσιάζει με το μέγεθός τους, τη μνημειακή κατασκευή τους, τη σύνθετη εσωτερική τους διαρρύθμιση, την εικονογραφία, αλλά και την έξοχη διατήρησή τους (εικ. 7, 8)⁵.

Η αναφορά στον πολύ γνωστό οικισμό Catalhöyük⁶ της κεντρικής Ανατολίας (σχεδ. 1) έχει ως αφορμή τις έρευνες του Άγγλου αρχαιολόγου I. Hodder, ο οποίος, έχοντας στη διάθεσή του όλες τις σύγχρονες διεπιστημονικές δυνατότητες ανασκαφής και μελέτης του υλικού, επιχειρεί να προσεγγίσει εξειδικευμένα ζητήματα ερμηνείας της κοινωνικής οργάνωσης του εξαιρετικού αυτού οικισμού, όπως είναι η κατανομή της τέχνης και του συμβολισμού των ευρημάτων⁷.

Βορείωτερα, στη στέπα της κεντρικής Ανατολίας (σχεδ. 1), το Aşikli Höyük, ένας οικισμός της 7ης χιλιετίας π.Χ., εντυπωσιάζει με την αρχιτεκτονική του (σχεδ. 2). Ήταν οργανωμένος κατά γειτονιές, που τις αποτελούσαν ένας αριθμός πλινθινών σπιτιών, ενός ή περισσότερων δωματίων, από τα οποία αποκαλύφθηκαν συνολικά

τετρακόσια (εικ. 9). Εξαιρετικά σημαντική και μη αναμενόμενη, σε σχέση με τη συνολική εικόνα του οικισμού, αποδεικνύεται η παραγωγική βάση της κοινότητας, που την αποτελούν το κυνήγι ζώων, όπως τα αγριοκάτσικα, τα πρόβατα, τα αγριογούρουνα, το ελάφι, και η συλλογή άγριου σπαριού, κριθαριού και καρπών.

Από την περιοχή της βορειοδυτικής Τουρκίας (σχεδ. 1) αναφορά γίνεται στις ανασκαφές των Ολλανδών στον αρχιτεκτονικά εντυπωσιακό οικισμό του Ilipinar της 7ης π.Χ. χιλιετίας (εικ. 10). Τέλος, από την τουρκική Θράκη καταγράφονται οι τελευταίες ανασκαφικές έρευνες του M. Özdoğan στο Hoca Çesme, έναν παραλιακό οικισμό με σύνθετη αρχιτεκτονική διάταξη, όπου εντυπωσιάζει ο μοναδικός για την εποχή της νεότερης νεολιθικής αμυντικός περίβολος (εικ. 11), αλλά και τα ευρήματα του Aşağı Pinar, ενός οικισμού της ίδιας περιόδου στη θρακική ενδοχώρα (εικ. 12).

Τέλος, θα 'θελα να σταθώ σ' ένα σημείο που με επιστημονική σαφήνεια θίγει ο M. Özdoğan στο καταληκτικό σημείωμά του, και με το οποίο δύσκολα κανείς θα διαφωνούσε. Ότι δηλαδή οι

τελευταίες έρευνες στην Ανατολία έρχονται να αναθεωρήσουν βασικές έννοιες της Νεολιθικής για ολόκληρο το χώρο της Μ. Ανατολής. Κυρίαρχο στοιχείο αυτής της νέας θεώρησης είναι η αποδοχή σήμερα της άποψης ότι υπάρχουν τελικά πολλά τοπικά μοντέλα για την αρχή της Νεολιθικής στον ευρύτερο χώρο της Μ. Ανατολής, στα οποία τα ήδη γνωστά βασικά χαρακτηριστικά της "μετάβασης", όπως η μονιμότητα, η εξημέρωση, η καλλιέργεια κ.λπ., παραλλάσσουν σε ρυθμό, ένταση και σε ποιοτικά χαρακτηριστικά.

Κλείνοντας αυτή τη σύντομη παρουσίαση, θα έλεγα ότι, χωρίς αμφιβολία, πρόκειται για ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον βιβλίο που, χωρίς να εξαντλεί ευρηματολογικά τις αρχαιολογικές θέσεις στις οποίες αναφέρεται, κατορθώνει να ερεθίσει το επιστημονικό ενδιαφέρον όχι μόνο των αρχαιολόγων αλλά και του ευρύτερου κοινού.

Σημειώσεις

* Ο ακριβής τίτλος του βιβλίου είναι: *Neolithic in Turkey. The cradle of civilization. New discoveries.*

1. Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους εκδότες του βιβλίου, και ιδιαίτερα τον συνδεδεφο και φίλο Mehmet Özdoğan, Istanbul University, για την άδεια δημοσίευσης των φωτογραφιών και των σχεδίων.
2. Η χρήση του όρου Ανατολία για την αρχαιολογική περιγραφή της σημερινής Τουρκίας, τουλάχιστον για τα προϊστορικά χρόνια, έχει καθιερωθεί. Αν και κατά καιρούς έχουν χρησιμοποιηθεί και διάφοροι άλλοι αρχαιολογικοί όροι για τη συνολική περιγραφή της περιοχής, όπως π.χ. Δυτική Ασία (Western Asia), η γεωγραφική, γεωμυσική και περιβαλλοντική ποικιλία που παρουσιάζει, σε συνδυασμό με τα συχνά ιδιαίτερα αρχαιολογικά δεδομένα κάθε περιοχής, έχει επιβάλει σήμερα τη χρήση όρων, όπως Νοτιοανατολική Ανατολία/Κουρδιστάν (Southeast Anatolia/Kurdistan), Κεντρική Ανατολία (Central Anatolia), Νοτιοδυτική Ανατολία (Southwest Anatolia) και Βορειοδυτική Ανατολία (Northwest Anatolia). Η αναφορά στην πρόιμη Προϊστορία περιλαμβάνει το τέλος της Παλαιολιθικής εποχής και την αρχή της Νεολιθικής περιόδου, δηλαδή χρονολογικά από την 11η έως την 7η χλυσταία π.Χ.
3. Η αποκλειστική έμφαση ήταν για χρόνια στην πυρηνική περιοχή της λεγόμενης "εύφορης ημισελήνου" της Μέσης Ανατολής και περι-

Εικ. 12. **Aşağı Pınar.**
Το μεγάλο "καμένο σπίτι",
16 x 18 μ., που, σύμφωνα
με τον ανασκαφέα,
θυμίζει τα γνωστά οικήματα
του νεολιθικού οικισμού
του Karanovo II της
Βουλγαρίας. Στο εσωτερικό
του διασώθηκαν πολλά
αντικείμενα και κατασκευές
από πηλό.

- λαμβάνει χώρους του σημερινού Λιβάνου, Συρίας, Ισραήλ, Ιορδανίας, Ιράκ και Περούς, που είναι γνωστά αρχαιολογικά με τους γενικότερους όρους Λεβάντ, Ευροπαιστική και Ζόγγρος.
4. Είναι ενδεικτικό ότι πολλά από τα γλυπτά αυτά είχαν εντοπιστεί επιφανειακά σε παλαιότερες έρευνες, αλλά αγνοήθηκαν από τους προϊστοριολόγους γιατί είχαν θεωρηθεί ρωμαϊκής εποχής.
5. Η μνημειακότητα, ιδιαίτερα του Nevalı Çori, μπορεί να συγκριθεί μόνο με τη μοναδική μέχρι σήμερα αρχιτεκτονική της περσικής της προκεραμικής Νεολιθικής Α περιόδου (3η χλυσταία π.Χ.). Προφανώς το πρόβλημα δεν είναι η περιγραφή αυτής της μοναδικότητας, αλλά η συνολική ερμηνεία του φαινομένου που προϋποθέτει την ανδείξη κοινωνικών ελίτ, που μπορούν από μια τόσο πρόιμη περίοδο να λειτουργούν σ' ένα ιδεολογικό και συμβολικό επίπεδο. Από την άλλη μεριά, ωστόσο, δεν πρέπει να ξεχνά κανείς την ύπαρξη τέτοιων superstona θέσεων και σε κατοπιές περιόδους (Catalhöyük).
6. Για την απόδοση της ονομασίας του οικισμού ακολουθείται η επιλογή του ανασκαφέα.
7. Η μελέτη των ανασκαφικών "συν-κεμένων" (context) χαρακτηριστικών θα επέτρεπε, κατά τον Hodder, την αναγνώριση ενδεχόμενα «διαφορετικών μορφών τέχνης που συνδέονται με διαφορετικούς κοινωνικούς ρυθμούς ζωής» στο Catalhöyük. Εδώ η αναφορά στην ποικιλία που προσφέρει η σύγχρονη ανθρωπολογική εμπειρία για την ερμηνεία της Προϊστορίας είναι εμφανής.

Εικ. 11. **Hoca Çaytepe.**
Γενική άποψη της
ανασκαφής. Διακρίνεται
ο εντυπωσιασός περιβόλος
του οικισμού,
που έχει πάχος 1,20 μ.,
και σε κάποια σημεία
σώζεται σε ύψος 1 μ.